

ОПЕРАТИВНО-ГОСПОДАРСЬКІ САНКЦІЇ У ФОНДОВИХ ДОГОВІРНИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ

THE OPERATIONAL ECONOMIC SANCTIONS IN THE SECURITY CONTRACTUAL LEGAL RELATIONS

Кологойда О.В.,

*доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри господарського права юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

У статті визначено поняття, досліджено правову природу, ознаки й види оперативно-господарських санкцій у договірних фондових правовідносинах. Їх ознаками є організаційний характер, спрямованість на зміну договірних правовідносин, застосування незалежно від вини порушника договірних зобов'язань, в односторонньому, несудовому порядку. Видами оперативно-господарських санкцій є: тимчасове зупинення дії договору, одностороннє розірвання договору, припинення надання послуг, безспірне договірне списання коштів з рахунку або прав учасника клірингу, невиконання / зупинення виконання договірних зобов'язань.

Ключові слова: цінні папери, оперативно-господарські санкції, недоговірні правопорушення на фондовому ринку.

В статье определено понятие, исследованы правовая природа, признаки и виды оперативно-хозяйственных санкций в договорных фондовых правоотношениях. Их признаками являются организационный характер, направленность на изменение структуры договорного правоотношения, применение независимо от вины нарушителя договорного правоотношения, в одностороннем, несудебном порядке. Виды оперативно-хозяйственных санкций: временное приостановление действия договора, одностороннее расторжение договора, прекращение предоставления услуг, бесспорное договорное списание средств со счета или прав участника клиринга, невыполнение / приостановление выполнения договорных обязательств.

Ключевые слова: ценные бумаги, оперативно-хозяйственные санкции, недоговорные правонарушения на фондовом рынке.

The concept, features, types of the operational economic sanctions applied in the security contractual legal relations are defined in the article. Their signs are the organizational nature, the focus on restructuring of the contractual relationship, the application regardless of the offender's fault, unilaterally, without judicial order and a claim. The types of the operational economic sanctions are the following: a temporary suspension of the contract, a unilateral termination of the contract, the termination of a service, the indisputable contractual write-off funds from the account or the rights of a clearing participant, the failure/suspension of the contractual obligations.

Key words: securities, operational economic sanctions, stock market not contractual violations.

Постановка проблеми. Оперативно-господарські санкції, які застосовуються за договірні правопорушення на фондовому ринку, мають свої особливості, що обумовлює потребу проведення спеціального дослідження та актуальність теми цієї наукової статті.

Стан дослідження. Правову природу оперативно-господарських санкцій і порядок їх застосування досліджували у своїх роботах С.Ю. Гапало, В.П. Грибанов, О.А. Заярний, М.С. Карпов, В.А. Ойгензіхт, Т.Я. Рим, З.Ф. Татькова, В.С. Щербина та ін. Однак категорія охоронного фондового правовідношення та санкції, зокрема оперативно-господарські, що застосовуються в цих правовідносинах, залишаються малодослідженими у вітчизняній юридичній науці.

Мета дослідження – визначити види оперативно-господарських санкцій у фондових договірних правовідносинах, дослідити підстави та порядок їх застосування, запропонувати зміни й доповнення до чинного законодавства, що регулює досліджувані правовідносини.

Виклад основного матеріалу. Оперативно-господарські санкції – заходи оперативного впливу на

правопорушника з метою припинення або попередження повторення порушень зобов'язання, що використовуються самими сторонами зобов'язання в односторонньому порядку за порушення господарських зобов'язань (ч. 1 ст. 235 Господарського кодексу України (далі – ГК України) [1]). Оперативно-господарські санкції мають правоохоронний [2, с. 12], організаційний характер, спрямовані на перетворення структури правовідношення [3, с. 144], застосовуються незалежно від вини порушника договірних зобов'язань [4, с. 14; 5, с. 52; 6, с. 66–67 тощо], в односторонньому, несудовому порядку, без звернення до юрисдикційного органу [5, с. 56].

Питання правової природи оперативно-господарських санкцій в юридичній літературі є дискусійним. Так, одні вчені визнають оперативні заходи особливою категорією правоохоронних заходів, окремою від цивільно-правових санкцій і відповідальності [2; 7, с. 126; 3, с. 143–145], інші вважають заходи оперативного впливу різновидом цивільно-правових санкцій і відповідальності [8, с. 35], треті, ототожнюючи оперативно-господарські санкції з організаційними, протиставляють їх санкціям майнового чи грошового характеру [6, с. 66–67], четверті наголо-

шують лише на забезпечувальній спрямованості цих заходів [9, с. 128–129], п'яті визнають їх такими, що становлять різновид цивільно-правових санкцій [10, с. 54–55; 11, с. 127; 12, с. 278–279], на думку шостих, оперативні заходи є правовим засобом господарсько-правової відповідальності (формою реалізації та водночас мірою відповідальності) [4, с. 10].

М.С. Карпов визначає оперативно-господарські санкції як передбачені в законі чи угоді сторін заходи юридичного впливу на несправного боржника в договірному зобов'язанні, застосування яких полягає в здійсненні управненою особою односторонніх дій щодо зміни чи припинення договірних зобов'язань у зв'язку з порушенням обов'язків із боку контрагента [2, с. 21]. Т.Е. Каудиров вважає цивільно-правові оперативні санкції спеціальними заходами захисту суб'єктивних цивільних прав, спрямованими на односторонню зміну чи припинення зобов'язання з метою припинення протиправних дій чи поновлення порушених прав [10, с. 54–55].

На думку В.П. Грибанова, заходи (міри) оперативного впливу є правовими гарантіями, спрямованими на забезпечення належного виконання зобов'язання через надання правомочній стороні права безпосереднього впливу на несправного контрагента [7, с. 117, 132]. До особливостей цих заходів вчений відносить такі: 1) спрямовані на охорону прав та інтересів уповноваженої особи; 2) застосовуються тільки за порушення прав; 3) переважно мають запобіжне значення; 4) втілюються у вчиненні односторонніх дій стороною договору; 5) є специфічними для різних договорів; 6) не виключають права іншої сторони оспарювати правомірність їх застосування; 7) спричиняють настання невігідних наслідків для іншої сторони; 8) мають забезпечувальну спрямованість [7, с. 187]. З.Ф. Татькова доповнює ознаки оперативно-господарських санкцій: 1) є заходами оперативного впливу; 2) мають організаційний характер, а майновий характер можуть мати наслідки їх застосування [13, с. 4, 13–14].

В.А. Ойгензіхт зазначає, що реалізацією санкцій, але не відповідальністю є оперативні заходи (заходи оперативного впливу), які застосовуються в односторонньому порядку управненою стороною [14, с. 61]. До них належать: відмова від договору, переведення на іншу форму розрахунків, відмова від простроченого або неправильного виконання, затримка зустрічного виконання тощо [7, с. 186; 6, с. 65–67]. У роботах О.А. Заярного та Т.Я. Рима обґрунтовано, що заходи оперативного впливу й оперативно-господарські санкції не є тотожними поняттями. Якщо останні за своєю правовою природою є санкціями за порушення зобов'язання, то перші можуть бути застосовані також із метою запобігання його вчиненню [15, с. 5]. На нашу думку, коли оперативні заходи здійснюються під впливом примусу, делегованого законом стороні господарського договірних правовідношення, вони виступають особливою формою відповідальності – оперативно-господарськими санкціями. Таке «делегування» чітко вбачається із норм ст. ст. 235, 237 ГК України [16, с. 12].

Т.Я. Рим зауважує індивідуальний характер заходів оперативного впливу й акцентує необхідність точного й імперативного визначення в законі специфічних умов і меж їх застосування [15, с. 9]. Поділяємо точку зору С.Ю. Гапало, що при вирішенні питання щодо правомірності застосування оперативно-господарських санкцій суд має зважати не на наявність чи відсутність вини в діях боржника, а на відповідність дій кредитора під час їх застосування умовам договірних зобов'язань [16, с. 6].

Оперативно-господарські санкції досить поширені у фондових договірних правовідносинах. Санкції, що застосовуються за порушення членом біржі, учасником депозитарної системи своїх зобов'язань, передбачених відповідним договором, мають такі ознаки: організаційний характер, безпосередня спрямованість на зміну структури правовідношення, застосування незалежно від вини суб'єкта, який порушив договірне зобов'язання, в односторонньому й несудовому порядку, без попереднього пред'явлення претензії порушникові та без звернення до юрисдикційного органу, що дає підстави кваліфікувати їх як оперативно-господарські санкції. Невичерпний перелік оперативно-господарських санкцій наведено у ч. 1 ст. 236 ГК України. Сторони можуть передбачити в договорі також інші оперативно-господарські санкції.

Відповідно до ч. 2 ст. 235 ГК України до суб'єкта, який порушив господарське зобов'язання, можуть бути застосовані лише ті оперативно-господарські санкції, які передбачені договором. Погоджуємося з В.С. Щербиною, який пропонує передбачити право сторін застосовувати за порушення договірних зобов'язань санкції, встановлені ч. 1 ст. 236 ГК України, без обов'язкового зазначення їх конкретного виду в договорі та визначати в договорі застосування інших (крім встановлених законом) оперативно-господарських санкцій (договірних) [4, с. 14].

Особливістю оперативно-господарських санкцій у фондових договірних правовідносинах є їх різноманітність та ексклюзивність. Зокрема, фондові біржі (далі – ФБ) можуть застосовувати до членів біржі на підставі договору на проведення операцій на ФБ такі оперативно-господарські санкції:

1) *тимчасове зупинення дії договору* про проведення операцій на ФБ в односторонньому порядку у випадках: зупинення Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку (далі – НКЦПФР) дії ліцензії, отриманої членом біржі на право провадження професійної діяльності з торгівлі цінними паперами, порушення членом біржі своїх обов'язків за договором, наявності у члена біржі заборгованості зі сплати на користь ФБ біржових зборів та/або накладених ФБ штрафів тощо (наприклад, п. 6.3 договору на проведення операцій на Приватному акціонерному товаристві «Українська фондова біржа» (далі – ПрАТ «УФБ»));

2) *дострокове розірвання ФБ договору* про проведення операцій на ФБ в односторонньому порядку у випадках: анулювання або визнання недійсною

НКЦПФР ліцензії члена біржі на здійснення професійної діяльності з торгівлі цінними паперами, неодноразового (більше 2 разів протягом календарного року) порушення членом біржі чинних нормативних документів ФБ та/або положень договору; прострочення членом біржі оплати на користь ФБ сум штрафів та/або біржових зборів без поважних причин більш як на 10 днів тощо (п. 6.3 договору на проведення операцій на ПрАТ «УФБ»);

3) *тимчасове переведення члена біржі з торговельного режиму в переглядовий режим користування торговельною системою* у випадку несплати обов'язкових платежів на користь біржі, невиконання договірних зобов'язань негрошового характеру, тимчасової невідповідності суб'єкта встановленим вимогам до членів біржі або учасників біржових торгів (наприклад, п. 7.2.3. р. 7 Дисциплінарного кодексу Публічного акціонерного товариства «Фондова біржа ПФТС»).

Професійні учасники депозитарної системи застосовують до учасників депозитарної та клірингової систем такі оперативно-господарські санкції:

1) *припинення надання послуг*: а) депозитарній установі та/або відключення депозитарної установи від системи обробки інформації (далі – СОІ) в разі порушення депозитарною установою умов депозитарного договору із Центральним депозитарієм (далі – ЦД), у т. ч. строків і порядку оплати послуг ЦД (п. 2.2.9 депозитарного договору з ЦД); б) припинення надання емітенту послуг за договором про обслуговування рахунку в цінних паперах у випадку виявлення порушення емітентом встановлених Положенням про СОІ вимог щодо технічного та програмного забезпечення, а також стану захисту інформації або несплати емітентом вартості послуг ЦД у строки, визначені договором (п. п. 2.2.9, 6.8 договору про обслуговування випусків цінних паперів з ЦД); в) закриття депозитарною установою рахунку в цінних паперах депонента, на якому відсутні права на цінні папери, без розпорядження депонента про закриття рахунку (пп. 3 п. 4 розд. 2 рішення НКЦПФР від 6 серпня 2013 р. № 1412 «Про затвердження Вимог до договору про обслуговування рахунку в цінних паперах» [17]);

2) *безспірне договірне списання*: а) коштів Розрахункового центру (далі – РЦ) з рахунку клієнта в сумі наявної заборгованості перед РЦ за зобов'язаннями клієнта перед РЦ та/або надані банківські послуги за договором банківського рахунку та/або послуги за іншими договорами, укладеними між РЦ і клієнтом (п. 4.5 договору банківського рахунку з РЦ); б) прав учасника клірингу з отримання цінних паперів та/або коштів із клірингових рахунків/субрахунків учасника клірингу на користь РЦ в разі наявності заборгованості учасника клірингу перед РЦ за надані учаснику клірингу послуги, невиконання учасником клірингу вимог РЦ з погашення заборгованості, що виникла внаслідок використання учасником клірингу додаткового грошового ліміту, отриманого від РЦ (п. п. 2.8.4, 2.8.5 договору про клірингове обслуговування з РЦ);

3) *розірвання в односторонньому порядку договору*: а) РЦ договору банківського рахунку та закриття рахунку, якщо сума коштів, що зберігаються на рахунку, залишилися меншою від мінімального розміру, за відсутності операцій за рахунком протягом шести місяців поспіль, неподання або подання неправдивих відомостей, документів, невиконання вимог законодавства України у сфері запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму тощо (п. п. 7.6, 7.7 договору банківського рахунку з РЦ); б) РЦ договору про клірингове обслуговування в разі: відсутності клірингових операцій за кліринговими рахунками та кліринговими субрахунками протягом двох років поспіль; несплати учасником клірингу початкових внесків до гарантійного фонду та в інших випадках, передбачених п. 7.6 договору про клірингове обслуговування з РЦ; в) ЦД депозитарного договору у випадку відсутності протягом шести місяців на рахунку депозитарної установи цінних паперів із закриттям рахунку в цінних паперах депозитарної установи (п. 6.5 депозитарного договору з ЦД); г) депозитарною установою договору про обслуговування рахунку в цінних паперах у разі припинення діяльності депозитарної установи, призупинення обслуговування рахунку в цінних паперах у разі порушення депонентом договору щодо оплати послуг (пп. 3 п. 4 розд. 2 рішення НКЦПФР від 6 серпня 2013 р. № 1412).

4) *невиконання/зупинення виконання договірних зобов'язань, у т. ч. операцій за рахунком, розпоряджень*: а) відмова ЦД у взятті до виконання розпоряджень клірингової установи та РЦ, якщо вони не відповідають вимогам Положення № 735 та внутрішнім документам ЦД, а також несплата депозитарних послуг, що надаються ЦД, якщо це передбачено договором (пп. 1 п. 4 розд. 2 рішення НКЦПФР від 6 серпня 2013 р. № 1412); б) зупинення проведення операцій кліринговою установою, РЦ із цінними паперами певного випуску, щодо якого виявлено порушення депозитарного балансу; в) відмова ЦД у здійсненні депозитарних операцій за рахунком у цінних паперах клірингової установи, РЦ в разі виявлення порушень вимог подання, заповнення розпорядження та захисту інформації, яка потрібна для здійснення цих операцій (пп. 2 п. 4 розд. 2 рішення НКЦПФР від 6 серпня 2013 р. № 1410); г) недопущення до клірингу зобов'язань, які не відповідають умовам допуску, визначеним Правилами клірингу; неприйняття до опрацювання розпоряджень, документів та/або інформації учасника клірингу, наданих у вигляді електронних документів, щодо яких учасником клірингу не дотримано вимог внутрішніх документів РЦ (п. п. 3.3.5, 3.3.6 договору про клірингове обслуговування з РЦ [366]); г) призупинення надання РЦ учаснику клірингу клірингових послуг із підстав, передбачених внутрішніми документами РЦ (п. 3.3.8 договору про клірингове обслуговування з РЦ); д) призупинення ЦД виконання операцій за рахунком у цінних паперах депозитарної установи у випадках, передбачених Правилами ЦД (п. 5 розд. 1)

та депозитарним договором (п. 2.2.7 депозитарного договору з ЦД, п. п. 5, 8 розд. 1, п. 3 розд. 4 Правил ЦД); е) зупинення ЦД проведення операцій депозитарною установою певного випуску цінних паперів, щодо якого виявлено порушення депозитарною установою депозитарного балансу (пп. 2 п. 4 розд. 2 рішення НКЦПФР від 6 серпня 2013 р. № 1410 [18], п. 2.1.18 розд. 2 депозитарного договору з ЦД); є) невиконання ЦД розпоряджень депозитарної установи, зокрема відмова у відкритті рахунку в цінних паперах, в обслуговуванні операцій із цінними паперами, випущеними або розміщеними за межами України, у наданні реєстру власників іменних цінних паперів з підстав, визначених п. 5 розд. 1 Правил ЦД, пп. 1.5 ч. 1 розд. 2, п. 3 розд. 4 Правил ЦД.

Від оперативного-господарських санкцій слід відрізняти дисциплінарно-господарські санкції – заходи організаційно-правового характеру, передбачені внутрішніми документами учасника фондового ринку за порушення правил провадження професійної діяльності та професійної етики, визначених правилами, стандартами, принципами професійної діяльності, прав членів та органів саморегулювальної організації (далі – СРО) чи фондової біржі, внутріш-

ніх документів господарської організації (статуту, правил біржі, правил СРО тощо) або окремих рішень СРО/фондової біржі, що застосовуються дисциплінарними органами до членів СРО/фондової біржі та/або учасників біржових торгів [19, с. 46].

Висновки. Оперативні заходи, що здійснюються під впливом примусу, делегованого законом стороні господарського договірної правовідношення, є оперативного-господарськими санкціями. Їх ознаками є організаційний характер, спрямованість на зміну договірної правовідношення, застосування незалежно від вини порушника договірної зобов'язання, в односторонньому, несудовому порядку, без попереднього пред'явлення претензії порушникові та без звернення до юрисдикційного органу. Видами оперативного-господарських санкцій у досліджуваних відносинах є: тимчасове зупинення дії договору, одностороннє розірвання договору, припинення надання послуг, безспірне договірне списання коштів з рахунку або прав учасника клірингу, невиконання / зупинення виконання договірних зобов'язань, зміст і порядок застосування яких вимагає подальших спеціальних досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. № 436-IV // ВВР. – 2003. – № 18. – Ст. 144.
2. Карпов М.С. Гражданско-правовые меры оперативного воздействия / М.С. Карпов. – М.: Статут, 2004. – 141 с.
3. Пугинский Б.И. Гражданско-правовые средства в хозяйственных отношениях / Б.И. Пугинский. – М.: Юрид. лит., 1984. – 224 с.
4. Щербина В.С. Господарсько-правова відповідальність: галузевий підхід, особливості застосування та напрями подальших наукових досліджень / В.С. Щербина // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. – 2013. – № 3 (97). – С. 10–16.
5. Гапало С.Ю. Правова природа оперативного-господарських санкцій / С.Ю. Гапало // Форум права. – 2007. – № 3. – С. 52–60.
6. Бриних Е.В. Оперативные санкции – форма гражданско-правовой ответственности / Е.В. Бриних // Советское государство и право. – 1967. – № 6. – С. 65–70.
7. Грибанов В.П. Пределы осуществления и защиты гражданских прав / В.П. Грибанов. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1972. – 284 с.
8. Васькин В.В. Гражданско-правовая ответственность / В.В. Васькин, Н.И. Овчинников, Л.Н. Рогович. – Владивосток: Изд-во Дальневост. ун-та, 1988. – 131 с.
9. Братусь С.Н. Юридическая ответственность и законность / С.Н. Братусь. – М.: Юрид. лит., 1976. – 216 с.
10. Каудыров Т.Е. Оперативные санкции в системе способов обеспечения гражданско-правовых обязательств / Т.Е. Каудыров // Совершенствование правовых средств борьбы с гражданскими правонарушениями. – Алма-Ата: Изд-во Каз. ун-та, 1984. – С. 54–58.
11. Теньков С. Оперативного-господарські санкції у судовій практиці / С. Теньков // Вісник господарського судочинства. – 2005. – № 6. – С. 126–128.
12. Коссака В.М. Оперативні санкції в новому Цивільному кодексі / В.М. Коссака // Вісник Львівськ. ун-ту. Серія: Юридична. – 2004. – Вип. 39. – С. 278–281.
13. Таткова З.Ф. Підстави, види та форми господарсько-правової відповідальності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право» / З.Ф. Таткова; Ін-т екон.-прав. дослідж. – Донецьк, 2010. – 19 с.
14. Ойгензихт В.А. Имущественная ответственность в хозяйственных договорах: [учеб. пособие] / В.А. Ойгензихт. – Душанбе: Тадж. ун-т, 1980. – 111 с.
15. Рим Т.Я. Особливості майнової відповідальності суб'єктів підприємництва: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Т.Я. Рим; Київський національний ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2011. – 16 с.
16. Гапало С.Ю. Санкції в господарському праві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право» / С.Ю. Гапало; ДВНЗ «Київський нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана». – К., 2011. – 20 с.
17. Про затвердження Вимог до договору про обслуговування рахунку в цінних паперах: Рішення НКЦПФР 6 серпня 2013 р. № 1412 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 76. – Ст. 2836.
18. Про затвердження Вимог до депозитарного договору між депозитарною установою і Центральним депозитарієм цінних паперів: Рішення НКЦПФР від 6 серпня 2013 р. № 1410 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 74. – Ст. 2746.
19. Кологойда О.В. Дисциплінарно-господарські санкції за правопорушення на фондовому ринку / О.В. Кологойда // Вісник Верховного Суду України. – 2014. – № 9 (169). – С. 40–47.